

Ujabb jazig leletek Hódmezővásárhely határában.

(Ide tartozik a VIII. tábla.)

Hódmezővásárhely—Ujvároson van a Franciszti-Halmi téglagyár telepe, amelynek közel 60 holdnyi területe, több mint ötven esztendő óta kimeríthetetlen lelőhelye a különböző korú leleteknek. Fennállása óta a területnek körülbelül egyharmadát termelték ki. Az előkerült leletek nagyobb része a munkások kezén ment tönkre. A leleteknek elenyészően kisebb részét őrizte meg a hódmezővásárhelyi városi múzeum és a hódmezővásárhelyi református gimnázium régiségtára. A megmaradt leleteket a gimnáziumi gyűjtemény anyagával együtt, e kötet más helyén ismertetjük.

1936. szeptemberében, Markgraf Károlynak, a téglagyár jelenlegi bérőljének, ügyszeretete, újabb leletet mentett meg a tudomány számára. Az alább részletesen ismertetendő kemenceszerű építmény agyagkitermeléskor került elő. Markgraf abbahagyta a munkát a lelet helyén, de ekkor már a kemenceszerű építménynek kétharmada napvilágra került s a benne talált hamut a munkások kikotorták. Más lelet a munkások bevallása szerint nem volt benne.

A lelőhely a csomorkányi országot és a Kút völgy-ér között húzódó partvonulaton van; az egész környéknek jóformán legmagasabb része a hatalmas érpart. A föld rétegződése a lelőhelyen a következő: 50—80 cm vastagságú humuszréteg alatt, mindenütt sárga agyag van, amelynek vastagságát a felfakadó talajvíz miatt nem lehetett megállapítani.

A felszíntől számított körülbelül 80 cm mélységben találtak rá a szóbanforgó építmény első nyomaira. A teljes feltárás után kibontakozott formáját az 1. és 2. sz. képeinken mutatjuk be. Kétség nem férhet hozzá, hogy kemencéről van szó; e megállapítás mellett szólnak a méretei is.

A tűz, illetve az égetőtér magassága pontosan nem állapítható meg. A félgömbformájú részből megmaradt faltöredék legmagasabb pontja 80 cm-el volt a fenék fölött. Ha a megmaradt falak hajlását figyelembe vesszük, úgy körülbelül 120 cm lehetett a tűztér magassága.

A tűztér alaprajza nem szabályos kör. A hosszabbik átmérője 180, a rövidebb 160 cm volt. A tűztérhez szolgáló alagútszerű nyílás, nevezük talán szájni nyílásnak, elég hosszú; kerekén 100 cm. Keresztmetszete szabálytalan kör, amelynek méretei elől: szélessége 55, magassága

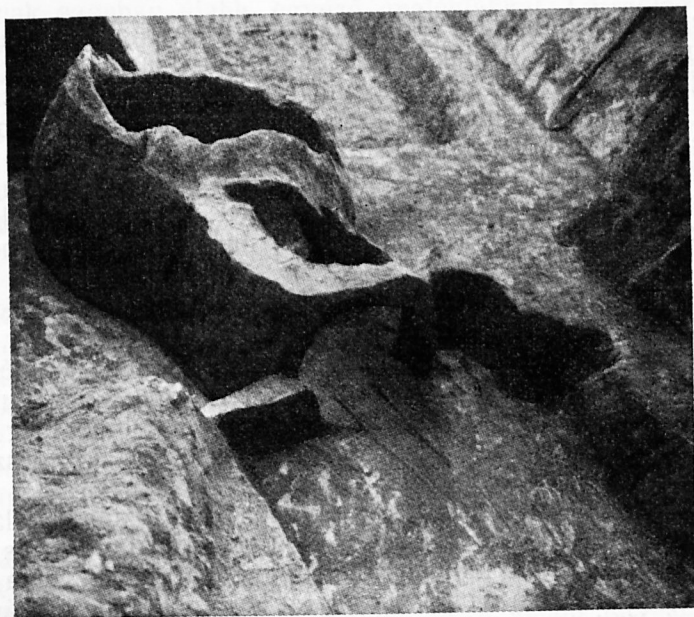

Abb. 1. kép.

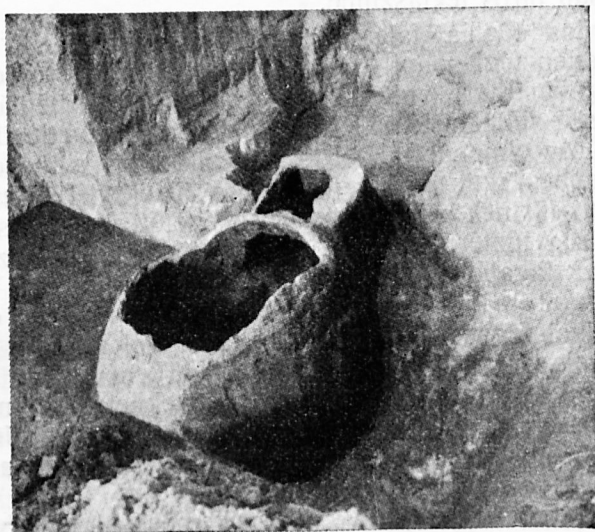

Abb. 2. kép.

40 cm, a tüztérhez való csatlakozásnál: szélessége 64—65, magassága 50 cm.

A kemence szájniílása előtti terület rész már az első ásónyomban bolygatottnak látszott. A második ásónyomban már kerültek elő cserepek is. E jelenség magyarázatát aztán, az első ásónyomtól számítva 120 cm mélyen kaptuk meg, ahol is a szájniílláshoz csatlakozó többé-kevésbé négyszögletű előtér körvonalaira találtunk. (2. sz. kép.) Ez előtér alja egyszintben volt a szájniíllás aljával. Ami lelet előkerült, az mind az előtér bolygatott földjéből való. Az előtér méretei: a szájniíllás előtt 120 cm széles, hossza kb. 155 cm, fenékmélysége, mint az egész kemencéé: 150 centiméter.

Hogy a kemence tüztérét kitöltő földből a hamun kívül került-e elő valami, nem tudjuk, de valószínűnek tarthatjuk. A hozzá nem értő munkások a kisebb-nagyobb cserépdarabokat nem találták említésre méltónak, amint az a további, felügyelet mellett folyó munkánál tapasztalható volt. A tüztér kupolájának falvastagsága nem állapítható meg pontosan; 5—20 cm között ingadozott, aminek a magyarázatát az egész kemence készíttési módjában kell keresnünk.

A készíttés úgy történt, hogy az előtéren és a tüztér kupolájában fel-tételezhető kürtön keresztül, az agyagba vájták a szájniíllást és a kupola-formájú tüztérét. Ezután minden további munkát mellőzve, a kemencét használatba vették. Nem volt szükség a kemence tapasztására; a kemence tüze téglává égette a kívájt építtmény falait. Ahol a tűz hatása erősebb volt, ott a falak téglás része is vastagabb. A tüztér falának belső, mintegy 4—5 cm vastagságú része szürkeshínnű s ez a szín kifelé haladva válik fokozatosan piros téglashínnű.

A szájniíllás téglás fala mindenütt pirosszínnű. A kemence alja ugyanolyan módon téglásodott, mint a kemence többi része, azonban há-lározottan megállapítható volt, hogy legvastagabb a téglásodás a szájniíllás és a tüztér találkozásánál és a tüztérnek közvetlenül a szájniíllás felé eső részén. Az elmondottakból következik, hogy a kemencében olyasmit égettek, amihez szükséges volt akár a tüzelésnél támadt, akár más módon előidézett füstnek a tüztérbe, illetve égettőtérbe tartása. A tüzelés a szájniíllásnak és a tüztérnek találkozásánál történt, ahol az áttéglásodott fenékrész a legvastagabb volt.

Korábban volt már alkalmunk¹ az alföldi rómaikori edénygyártásnak ama technikai fogásával foglalkozni, amellyel az ezen korbéli nagyszámú, jól kidolgozott, korongos szürkeshínnű edényeket állíttották elő. Arra az eredményre jutottunk, hogy az edényeknek általánosan elterjedt szürke hínnét, az égettéskor, az égettőtérbe szoríttott füst segítségével nyerték. Tehát azon a módon, amelynek használatát a mi kemencénkben megfigyelt jelenségek igazolják.

Az elmondottak után állíttjuk, hogy kemencénk edényégettés céljait szolgálta, vagy legalább is főként erre használták. Típusa az alföldi, ró-

¹ Dolgozatok, XI. 1935. 193—194. l.

maikori edényégető kemencék között magában álló, szerencsés leletek szolgálhatnak azonban újabb, egyező analógiákkal. Látszólag az edényégető rendeltetés ellen szól, hogy a kemence közvetlen közelében hiányoznak az edényégetést eláruló nyomok (salak, rosszul égetett edények, vagy töredékeik), de az is, hogy a kemence magában áll. Mind a két ellenvetésre ugyanaz a válaszuk. A feltáráskor a kemencének csupán közvetlen környékét ástuk fel, akkora területet, amely a teljes kibontást és a fényképezést lehetővé tette. Ezért könnyen lehetséges, sőt valószínű is, hogy a közelben történő további szerencsés leletek pótolni fogják a fentemlített hiányokat.

Ami a kemence korát illeti, arról a következőket mondhatjuk. Az egész téglagyár területén bronz-, rómaikori, valószínűleg gepida és talán magyar középkori emlékek kerültek elő. A kemence előterében azonban csak rómaikori edénytöredékek voltak, ami a későbbi gepida, vagy éppen magyar középkori datálást nem engedi meg. Valamennyi cserepünk jellegzetes rómaikori, jól kidolgozott, szürkészínű cserép. A kemence előterében előkerült rómaikori edénytöredékek azt látszanak igazolni, hogy építményünk a Kr. u.-i III—IV. századból való.²

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a jellegzetességek, amelyeknek alapján az építmény korát megadtuk, nem nyújtanak még egész határozott támpontokat; nem pedig azért, mivel csupán felső korhatárakat tudjuk, úgy ahogy, megállapítani, de a kezdő idejüket még nem. Ezzel az észrevétellel mindössze a korábbi datálás lehetőségét akartuk biztosítani, amit a téglagyár területén előkerült rómaikori (jazig) sírok anyaga követelni látszik.

*

A Franczishti téglagyárból való a VIII. 6. sz. képen bemutatott üveg pohár is. Közelebbi leletkörülmények ismeretlenek. Jelenleg Hódmezővásárhely polgármesterének, Endrey Bélának tulajdonában van, Zöld üvegből készült. Közvetlenül a perem alatt, két egymással párhuzamos, bekarcolt vonal fut körbe. Ez alatt három sorban, oválisalakú csiszolások díszítik a pohár oldalát. A negyedik sor, közvetlenül a pohár alját jelentő, 1·5 cm átmérőjű lapos rész fölött van és inkább köralakú csiszolásokból áll. A pohár méretei: magassága 10·8, szájmérője 7·9 cm.

Minden kétséget kizáróan, római provinciális területen működő üvegedénygyártó központ terméke. Ha határozott bizonyítékaink lennének Pannoniában ilyenféle műhely működéséről, kézenfekvő lenne a feltevés, hogy az üveg pohár erről a területről való. Ennek hiányában kénytelenek vagyunk nyugatabbra, egész a Rajna-vidékére gondolni. A. Kisa szerint a Kr. u.-i III. század első negyedében kezdődik meg itt a csiszolt és karcolt díszítésű üvegműalkotások gyártása³ (elsőrendű szerepe Trier-nek volt) és innen kerültek a kereskedelem különböző útjain a barbaricum területére. Messze északra eljutnak ez üvegműalkotások, mint

² U. ott, XI. 1935. XL. t. 1—4. és többszörös hullámvonallal díszített töredékek.

³ A. Kisa: Das Glas im Altertume 220. I. és 636. I.

ezt jó néhány példa bizonyítja. A mi poharunknak teljesen pontos analógiája került elő a „seeland”-i Höirup sírjaiból, Ströby-ből, Merlösegaard-ból és Nyrup-ból.⁴ A Nyrup-ból való példány alja jobban hegyesedik, mint a mi poharunké. I. Constantin és Constans érmeivel együtt került elő. Ugyancsak hasonló darab ismerős Dybeck-ből (Südschonen). További példány került elő a gotlandi Vallstenarum-ból, Norvégiából a következő helyekről ismerjük ezt a pohártípust: Saetrang (Amt Buskerud), Hundstadt és Eide mellett. Valamennyi lelet a IV. századból való.⁵

Oelmann⁶ A. Kisának a technika fellépésére vonatkozó fennebbi korhatározását csupán a gazdagabb minták (levél, csillag, stb.) megjelenési idejére tartja elfogadhatónak. Az ovalis és köralakú becsiszolások már jóval korábban jelentkeznek nemcsak üvegedényeken, de terra sigillatákon is. A technika elterjedése szempontjából különösen ez utóbbi tény a fontos.

Említ Oelmann egy hengerformájú, zöld üvegpoharat Olbiából, amely oválisalakú becsiszolásokkal volt díszítve. A sír, amelyből előkerült, a Kr. u.-i I. századból való. Kr. u. 100 körüli időkből való az a trieri, átlátszó üvegből készült pohár is, amely hasonló módon volt díszítve s egy szemétgödörből került elő. Ugyancsak a Kr. u.-i I. század végéről való egy bécsi sírból előkerült hasonló pohár több töredéke. Végül említhetünk egy Bonnban előkerült, fehérszínű, agyagból készült pohártöredéket; vörös mázzal volt bevonva s oválisalakú becsiszolások díszítik. A sírcsoport kora, ahová a pohártöredék is tartozik, a Kr. u.-i I. század vége és II. század eleje.

Kort illető adatokat tehát a pohár maga nem szolgáltat. A Kr. u.-i első négyszáz esztendő bármely szakaszában készülhetett s ha mégis inkább korábbi terminusra gondolunk, ezt csak a pohár anyaga, a zöld üveg és részben a formája indokolja. A téglagyár területén előkerült, más római kori emlékek, főként a keramikus anyag nagyobb része, úgy látszik a Kr. u.-i II. század végére és III. század elejére való, éppen ezért, bár fenntartással, az üvegpoharat is ebbe az időbe helyezzük.

*

Gorzsán, Mózes Mihály bérletén, 1936. nyarán, Bálint Alajos egy 30 cm mélyen előkerült, hanyattfekvő, kinyújtóztatott férfi csontvázat tárt fel. A bolygatatlan csontváz irányítása Ék—Dny, fejjel északkeletnek; a csontváz hossza 170 cm.

Egyetlen sírmelléklet a jobb combcsont mellett elhelyezett, VIII. 2. sz. képen bemutatott, csontfogantyús vaskés. A kés hegye a medence felé volt irányítva, a nyél a térd felé esett. A nyélkinyújtványon rajta volt a hengeres csonttok, felső végét pedig a gömbszeletformájú átlukasztott csontgomb zárta be. (VIII. 2a. sz.) A kés jelenlegi hossza 21, a nyélkinyújt-

⁴ U. ott, 906. l., 378 ábra teljesen azonos a mi példányunkéval. A többi adatot is innen vettük.

⁵ U. ott, 906., 907. l.

⁶ Franz Oelmann: Die Keramik des Kastells Niederbieber, 1914. 7—8. l. Materialien zur römisch-germanischen Keramik I.

vány hossza 8 cm. A csonthenger 5 cm hosszú, a csontgomb átmérője 3 cm.

A sír környékén, ugyanezen a partos részen még az alábbi szórványos-leletek kerültek elő:

1. Két orsókarika (VIII. 1., 7.). Az egyik lapos, a másik kettős-csonkakúpalakú.

2. Egy átlukasztott *Cypraea* kagyló (VIII. 3.).

3. Gömbformájú karneolgyöngyszem (VIII. 4.). Ugyanilyen gyöngyöket ismerünk a nagykörűi, kiskunfélegyházi leletekből és a gorzsai Kettőshalomból.

4. Egytagú, aláhajtottlábú bronzfibula töredéke (VIII. 8.).⁷

5. Durva iszapolású, vastagfalú rossz égetésű agyagedény. Peremrésze hiányzik. A perem alatt ujjbenyomással alakított, plasztikus füzér. Jelenlegi magassága 25 cm, fenékátmérője 11·5 cm.⁸

Hódmezővásárhely határában előkerült összes római kori emlékek között, egyike a legérdekesebbeknek és legfontosabbaknak a gorzsai Mózes-féle földön előkerült vaskés. Mint a leírásnál már láttuk, a nyélnyujtványra csonthenger volt húzva; ez a tulajdonképeni késnyél. A nyélnyujtvány végére egy átlukasztott gömbszeletformájú csonttárgy volt illesztve. Kétség nem férhet a két tárgy alkalmazási módjához, miután a sírt szakember tárta fel.

Tudomásunk szerint az egész Alföld területén ismeretlen a hasonló gombosvégződésű kés és eddig nem találtak ilyen kardot sem. A legközelebbi (számunkra hozzáférhető) analógiákat a Pontus vidéken, Kuban és Alsó-Volga vidéken találjuk meg.

A Fekete tenger melletti Kerč, Glinisče nevű külvárosában,⁹ időfolyamán, tizenkét olyan kard került elő, amelyeknek nyele a mi késünkével egyező módon készült. Ugyancsak gombos végződésű az az öt tör is, amelyek a kardokkal kerültek elő. Valamennyi kard kétélű, hosszuk 74 és 111 cm között váltakozik. A leletekkel előkerült érmek Aspurgostól (Kr. u. 38 körüli veret) III. Sauromates-ig (Kr. u. 229—233) sorozatot alkotnak. A gombok kalcedonból, topázból, borostyánból, onyxból készültek s legtöbbször geometrikus díszítésű aranylemezekkel borították őket.

Kerč-Karatinban előkerült leletek között öt olyan kard van, amelyek a glinisčiekkel egyeznek és így analógiákul felhasználhatók. A gombok ugyanúgy, mint az előbbieknél, kalcedonból és topázból készültek. Az egyik karddal I. Reskuporis érme került elő (Kr. u. 69—92). Hasonló leleteknek egész sora került még elő Kerč-Mithradates hegyen.

A Kerč-vidéki kardleletek nagyobb részének kora az említett érmek tanúsága szerint a Kr. u.-i I. századra esik. Van azonban későbbi is. A kerči 145. sírkamra kardleletét Gordianus (Kr. u. 238—244) arcmásával ellátott arany halotti koszorú datálja. Ugyanerre az időre esik a híres Messaksudi-féle lelet kardja is (Pupienus aranyérmei datálják, Kr. u.

⁷ Dolgozatok, 1931. XIII. tábla 3. sz.

⁸ U. ott, 1935. XXXVI. 7. számú ábra mutatja a típusát.

⁹ Günters: Das Schwert der Scythen. 1928. 61—63. l.

238). A 154. sírkamrában talált halotti koszorút Valentinianus érem másolata díszíti (Kr. u. 364—374), ami a sírkamrában talált kard korát is, körülbelül a mondott időre helyezi.

A Kuban-vidéki leleteknek N. I. Veselovskij által adott összefoglaló leírásából veszi ki Günters,¹⁰ a gombosvégű kardokra vonatkozó újabb adatait. Forma és kronológiai helyzet szempontjából újabb adatokat nem nyújtanak.

A harmadik terület ahonnan a szóbanforgó kardtípusokat ismerjük az Alsó-Volga vidéke. Paul Raunak¹¹ ezen a vidéken eszközölt ásatásai szolgáltatottak újabb adatokat. Összesen öt kardról tud, amelyek a Pontus-vidékiekkel és a Kuban vidékről előkerültekkel egybevetethetők. Megjelenésük ezen a területen valamivel későbbi; a Kr. u.-i III. és IV. századra esik. Ezt a korszakot Rau tiszta alán kornak tekinti. Talán az itteni kardleleteknek ez a későbbi datálása bírta Ebertet arra az álláspontra, hogy a gombosvégű kardok virágkorát a késő császárkorba helyezze.¹² Igen valószínű azonban Raunak erre vonatkozó elmélete, akinek véleménye szerint a korkülönbségnek az a magyarázata, hogy az Alsó-Volga vidékre e kardtípus később jutott el, talán éppen Pantikapaionból és a Kuban vidékről.

A felsorakoztatott analógiák nem hagynak kétséget a felől, hogy a mi késünkön alkalmazott gombosvégződésű nyél divatja honnan került a magyar Alföld területére. Természetesen az semmit nem jelent, hogy a Pontus-vidéki kalcedon, topáz, borostyán, onyx gombokat itt egyszerű csontgomb helyettesíti. Azt az anyagot használta a készítő mester amivel éppen rendelkezett. De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy egy egyszerű használati tárgyról van csupán szó.

Ha a Kerč-vidéki leletek kronológiai adatait vesszük alapul, akkor a mi sírunk korát sem helyezhetjük a Kr. u.-i III. század közepénél későbbi időre. Ennek a korhatározásnak nem mondanak ellent a sír környékén előkerült szórvány leletek sem. (Karneolgyöngy, fibula és a leírt durva kivitelű edény.)

Igen érdekes jelenség még maga az egyélű, hajlott késpenge is. Az említett keleti területek számunkra hozzáférhető leletei nem nyújtanak analógiát. De nem is kell miatta olyan messze elmennünk. A homorú részen élesített kés La-Tène hagyományokban gyökerezik, s a legkorábbi alföldi kelta temetők is mutatnak hasonló készítményt. A mi példányunk újabb bizonyítéka annak a közvetlen összefüggésnek, amely a jазig kor emlékeit, a megelőző La-Tène-korral összefűzi. A pengeforma tehát az Alföld helyi tradíciójában gyökerezik, a gombosvégű nyélnek divatos és tetszetős újítását, a hódító jазigok hozták magukkal. A mindennapi használatra szánt kés gombos nyeléhez, valószínűleg jазig harcos kardja, vagy töre szolgált mintául.

Dr. Párducz Mihály

¹⁰ Günters i. m. 63. l.

¹¹ Paul Rau: Die Hügelgräber römischer Zeit an der unteren Wolga. Mitteilungen des Zentralmuseums der Aut. Soz. Räte-Republik der Wolgadeutschen. Jahrg. I. 1926. Heft 1—2.

¹² M. Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte, XIII. 100 l.